

Tomaz Mastnak

TOTALITARIZEM OD SPODAJ

Pojem civilna družba je „pri nas“ v presenetljivo kratkem času pridobil državljansko pravico. Ta nostrifikacija je zelo kompleksna: sproža vrsto nadvse zanimivih vprašanj, obenem pa jih tudi že duši, ko ustoličuje novi pojem kot veliki odgovor. Nakazati želim vsaj nekaj vidikov te kompleksnosti. Samospostavitev civilne družbe je artikularala antagonistično razliko med družbenim in državnim. Diskurz civilne družbe je začel hegemonizirati različne demokratične oziroma demokratizacijske, reformistične, emancipacijske, avtonomistične itd. projekte. Ko je segel prek samoopredeljene sfere lastnega delovanja, ko je obvladal polje „družbenopolitične“ diskurzivnosti, sa je nanj pripel dotlejšnji hegemonski diskurz; z drugimi besedami in z druge perspektive: začelo se je integriranje civilne družbe v njeno pojmovno antagonističnost. Po eni strani je zdaj civilna družba vozlišče različnih diskurzov civilne družbe, po drugi diskurzivno polje, v katerem potekajo boji za hegemonijo. Problemskost te situacije je starejša od same situacije. Civilna družba se vzpostavi z artikuliranjem antagonističnega razmerja do države; obenem je v civilnodružbeni seriji ekvivalenc moment pravna država. Antagonizem med civilno družbo in državo je mogoč prav s tem momentom pravne državnosti. Z državnim je, abstraktno, v antagonističnem in ekvivalentnem razmerju. Na drugi strani je samoupravnosistemska apropiacija civilne družbe možna samo z diskriminiranjem nekaterih ključnih momentov civilne družbe, z dezertikuliranjem civilnodružbene invencije. S civilno družbo je v ekvivalentnem razmerju samo, kolikor je do nje obenem antagonistična. Ta oris nam kaže: razcepljenost hegemonizacije civilnodružbenega diskurza z boji za hegemonijo v njem; moment antagonizma v civilnodružbeni seriji ekvivalenc in ekvivalence v antagonističnem razmerju civilne družbe do države; logiko diskriminacije in dezartikulacije v sistemskem afirmiranju civilne družbe.¹ Na vseh teh ravneh pa ostane, celo potem, ko skušamo prikazati različne vidike kompleksnosti, nedotaknjen moment homogenizacije civilne družbe: ne glede na to, kdo jo afirmira, je vselej postavljena kot projekt napredka(,) demokratizacije. Morda si pri tem nasprotujejo različne razlage demokracije, načelno pa si ne nasprotujeta demokracija in civilna družba.

V tem prispevku želim opozoriti, seveda to ni prvo tovrstno opozorilo, da civilna družba ni homogena in da ni identična z demokracijo. Nehomogenost civilne družbe ni le v tem, da zajema pluralnost različnih pozicij; poleg te heterogenosti akterjev in institucij gre za ključno heterogenost med demokratičnimi in protidemokratičnimi pozicijami v njej. In če že nastopamo proti fiksiranju nujne zveze med civilno družbo in demokracijo, je treba dodati: če civilna družba ni nujno demokratična, pa je edini „prostor“, v katerem se lahko konstituirajo demokratični boji.² Če si torej ni težko zamisliti civilne družbe brez demokracije, pa si ni mogoče misliti demokracije brez civilne družbe. Da bi civilna družba ostala odprta za

demokracijo, je treba, poleg vsega drugega, opozarjati na njene protidemokratske potencialne.

Zadnji, ki je pisal o „temni plati“ civilne družbe v Jugoslaviji, je Slavoj Žižek. Povod za zapis je bil primer Agrokomerc, ob katerem je opozoril, da civilna družba „pri nas“ ni le „od države neodvisni prostor javnosti“ — ta se sicer šele oblikuje, marveč je tudi „od države relativno neodvisen ‚boj vseh proti vsem‘“: „samoupravnosocialistično blagovno gospodarstvo“, „samoupravno mafijaštvo, ki pomeni dejanskost naših družbenoekonomskih razmerij“ — in ta vidik je že hudo izoblikovan in krepko „navzoč“. Druga Žižkova poanta s tem v zvezi je, da je „Agrokomerc zgledna realizacija samoupravne odprave razcepa med državo in civilno družbo“: država naj ne bi bila več niti formalno „zmožna igrati vlogo nevtralnega medija zakonitosti, garanta ‚pravil igre‘ civilne družbe, marveč postaja neposredno orodje partikularističnih ‚civilnodružbenih‘ interesov“.³

Če je to zdaj zadnji zapis o protidemokratski „plati“ civilne družbe, pa zadeva, ki jo obravnava, ni tudi zadnja „manifestacija“ civilnodružbene protidemokratskosti. Zgleden še novejši primer je protialbansko divjanje jugoslovanarske drhali po nesrečnem dogodku v paračinski kasarni. Takih primerov bi bilo mogoče najti še veliko. Vendar se ta prispevek ne želi ukvarjati s tovrstnim aktualizmom. Analiziral bo dogajanje, ki je že za nami, čeprav z njegovimi dosežki in doneski še živimo: represijo proti ljubljanski alternativni sceni, in sicer (1) opisal državno represijo, ki ji je bila izpostavljena alternativna scena, zlasti punk, konec 70. in na začetku 80. let; (2) pokazal, kako je ta represija spodletela in se prestrukturirala; in (3) interpretiral to prestrukturiranje represije in nakazal nekatere možne posledice za konceptualiziranje civilne družbe.⁴ Ključni moment prestrukturiranja represije vidim namreč v premetitvi represije iz države v civilno družbo.

Še dve uvodni pojasnili:

Prvič, z deskriptivnim pojmom alternativna scena označujem mrežo družbenih akterjev in institucij, ki se je formirala v drugi polovici 70. let in obstaja oziroma deluje — z določenimi rekonpozicijami — še danes. Ko govorimo o akterjih alternativne scene, imamo v mislih skupine in posameznike, ki jih označuje skupna konfliktna kultura in — praviloma dokaj ohlapno definirana — kolektivna identiteta. Z vidika akterjev lahko govorimo o mreži novih družbenih gibanj in pobud ali tudi o področjih delovanja. Konec 70. let in na začetku 80. je igralo osrednjo vlogo punk gibanje — prvo novo družbeno gibanje „pri nas“, v obdobju, ki je sledilo, pa takšnega agregacijskega središča ni več, področja agregacije so se diferencirala (na mladinske subkulture, mirno, ekološko, feministično, homoseksualno, duhovno področje). Z vidika konfliktno kulture lahko govorimo o novem poimenovanju sveta, ki se je osamosvojilo od vladajoče komunistične ali nacionalne ideologije, o ustvarjanju novih kulturnih kodov. Z vidika kolektivne identitete je pomembna „zavest“ o življenjskem svetu, ki je zunaj sistemskih institucij: neodvisen od države in zunaj kvazidružbenih organizacij.⁵ To kolektivno identiteto skuša zajeti npr. oznaka „druga Slovenija“.⁶

Drugič, razlog za izbor teme je tudi ta, da je bila alternativna scena na eni strani inventor civilne družbe, po drugi pa med prvimi predmeti analitične uporabe pojma civilna družba oziroma razlike med civilno družbo in državo. Te analize so se dogajale v njej kot del alternativne teoretske produkcije. Akterji alternativne scene so bili razumljeni kot ključni akterji oziroma producenti civilne družbe, institucije alternativne scene kot privilegirane civilnodružbene institucije, alternativna javnost kot ključna artikulacijska instanca in katalizator neodvisne demokratične javnosti, javnosti civilne družbe. Poleg te analitične uporabe pojma civilna družba se je v alternativni sceni uveljavila normativna razsežnost distinkcije civilna družba/država, na tretji ravni pa lahko govorimo o uporabi tega pojmovnega razlikovanja v antipolitičnih aktivnostih alternativne scene.⁷

I.

Represija proti punkovskemu gibanju kot centralni točki konstituirajoče se mreže novih družbenih gibanj (oziroma alternativne scene) je v letih 1979–1982, zlasti pa 1981, ko je bila najhujša, v Ljubljani privzemala naslednje osnovne oblike:

1. Neposredno policijsko šikaniranje in nasilje. Šlo je za legitimiranje akterjev scene „na vsakem vogalu“; za racije v javnih lokalih; preiskave na ulici in hišne preiskave, povezane s samovoljnimi zaplembami različnih predmetov, ki so bili del imidža (policija ni izdajala potrdil o zaplembah); za večdnevna zasliševanja na postajah ljudske milice, med katerimi so bili uporabljeni psihični in fizični pritiski oziroma nasilje; za policijske operacije po šolah, ki so jih obiskovali akterji scene (policaji so se „pogovarjali“ z mladoletnimi punkerji pred profesorji), in na njihovih domovih: policija je prihajala na domove mladoletnikov ob načrtno izbranih urah in dnevih in tako vpletala v krog pritiskov tudi starše in okolico; šlo je, naposled, še za druge oblike zastraševanja, žalitev ipd.

2. Posredno policijsko kontrolo: specializirane policijske sile so sistematično zbirale podatke o akterjih s scene in jih nadzorovale; podatki, ki so jih zbirali, večkrat niso bili v nobeni zvezi s še tako široko pojmovano „državno varnostjo“ in so radi posegali v zasebno in celo intimno sfero posameznikov (poizvedovanja, kdo je homoseksualec, kdo ima s kom spolne odnose, zasliševanja o podrobnostih iz seksualnega življenja ipd.).

3. Grobe klevetniške kampanje, obrekovanja in žalitve v sredstvih javnega obveščanja: napadi na osebno integriteto in dobro ime, lažne in absurde obtožbe proti akterjem scene (najzlohotnejša je bila, da so nacisti).

4. Zakonske posege in kazenskopravne pregone: cenzuriranje in prepovedi neodvisnih tiskov in regularnih publikacij, gramofonskih plošč in kasneje televizijskih oddaj; cenzurirani in prepovedovani so bili tudi javni nastopi (koncerti in radijski prenosi koncertov); kazenski postopki so bili uperjeni proti ključnim akterjem alternativne scene in avtorjem nekaterih vizualnih komunikacij, in to na podlagi popolnoma absurdnih in zmontiranih obtožb (ti kazenski postopki so bili izpeljani preko sodnikov za prekrške, kar ni samo „skrilo“ sicer očitne politične substance teh pregonov, temveč je tudi občutno zmanjšalo možnosti za obrambo); višek so kazenskopravne intervencije dosegle s pripravo sodnega procesa proti članom skupine 4R, obtoženim za nacizem (po treh letih je sodišče ugotovilo, da za obtožbo ni dokazov).

5. Diskriminacijo akterjev punk gibanja: posamezniki zaradi videza niso imeli dostopa v nekatere javne lokale ali pa so jim odrekli storitve, ki bi jih kot enakopravni državljani morali biti deležni.

Povzemimo: v vseh primerih — razen v enem (5) — je šlo za akcije državnih represivnih ali ideoloških aparatov; pogosto je bilo vzpostavljeno sodelovanje med enim in drugimi. Večjo, odločilno oziroma osrednjo vlogo, so imeli represivni aparati države. Pri tej represiji je pogosto šlo za kršitev zakonitosti (1, 2, tudi 3, 5), za zakonsko nezaščitenost akterjev alternativne scene (3, 5, tudi 1, 2) in za politično uporabo jurisdikcije (4). Kršene so bile pravice posameznika, politične pravice in socialne civilne pravice;⁸ represija je bila osredotočena na posameznike.

II.

Ta poskus represivnega zatrtja in eliminiranja alternativne scene oziroma mreže novih družbenih gibanj je spodletel. Osnovni razlogi za neuspeh represije so bili:

1. Intelktualna moč alternativne scene, ki je znala represivno kampanjo zaustaviti tako, da je vsilila javno razpravo, ki naj bi ugotovila, ali so bile obtožbe proti alternativni sceni utemeljene in upravičene. Spopad je bil z represivnega polja premeščen na ideološko. Tu se je pokazalo, da je kampanja neutemeljena in da je

država, kakršna pač je (svobodna asociacija političnih tehnikov in manipulantov), šibekši nasprotnik.

2. Mobilizacija demokratičnega javnega mnenja, ki je obsodilo „protimladinski šovinizem“ in zavrnilo reševanje družbenih vprašanj z nasiljem. Prvič v novejši zgodovini se je zgodilo, da je mobilizacija javnosti preseгла ideološke pregrade, ki so dotlej cepile predvsem kritično inteligenco; v precejšnji meri so bili premoščeni tudi medgeneracijski jezovi. Kolikor so bile skupni imenovalec te mobilizacije — oziroma konsenz, ki se je izoblikoval med posameznimi angažiranimi grupacijami ali posamezniki — temeljne demokratične zahteve, lahko govorimo tudi o tem, da je prav s to mobilizacijo neodvisno javno mnenje postalo demokratično.

3. Reagiranje mladinske organizacije (Zveze socialistične mladine Slovenije, zlasti njenega republiškega vodstva), ki je — kot se reče — našla stik z „bazo“, se pravi popustila pritisku aktivnega in kreativnega dela mlade populacije in prisluhnila zahtevam javnosti ter omogočila javno razpravo. To je bil ključni preobrat v politiki ZSMS, ki je omogočil reformni proces, v katerem je ta organizacija naposled postala „agentura“ demokratične civilne družbe v političnem sistemu in se iz prej neugledne in zaničevane transmissijske „mladinske partije“ razvila v najbolj iniciativno in artikularno politično organizacijo v državi.

Te zadeve, se pravi takšen razplet dogodkov, so bile takrat, ko so nas še pritiskala k tlom svinčena 70. leta in njihova dediščina, vse prej kot samoumevne. Vse je bilo treba narediti ne le na novo, ampak tako rekoč iz nič, in potrebnega je bilo veliko več državljanskega poguma, kot za podobne reči danes. V retrospektivi se nam to obdobje kaže kot konstitucija civilne družbe, kakršno poznamo danes, se pravi možne demokratične alternative, in ta konstitucija je bila, naj ponovim, *creatio ex nihilo*.

V tako rekonponirani situaciji so se spremenili vzorci represije nad alternativno sceno oziroma proti njej. Kršitve pravic posameznika so bile minimalizirane, težišče se je prevesilo na raven socialnih civilnih pravic. Te pravice so lahko, obče rečeno, uresničevane samo v različnih odnosih med posamezniki in so, v tem smislu, predvsem pravice do komunikacijskega delovanja, do različnih oblik družbene interakcije. Neogibni pogoj njihovega uresničevanja so socialni prostori, v katerih lahko komunikacija oziroma interakcija potekata. Na začetku 80. let se začelja proces napredujočega omejevanja in eliminiranja družbenih prostorov drugačnosti oziroma realnih prostorov družbene drugačnosti. Za to občo oznako lahko razberemo naslednje posebne forme prestrukturirane represije.

1. Eden za drugim so bili zaprti vsi prostori (ki jih že tako ali tako skoraj ni bilo), specialno namenjeni produkciji in/ali konsumpciji alternativne (mladinske) kulture. Zdaj Ljubljana (sicer center te kulture v Jugoslaviji) že tretje leto nima niti enega takega prostora. Veliko težje kot prej postaja tudi najemanje prostorov za posamezne prireditve, se pravi pridobivanje začasne uporabe družbenih prostorov za alternativnokulturne dogodke.

2. Nadomestek za shajanje v lastnih prostorih je zbiranje v gostinskih lokalih. S tem pa že nastopijo finančne sankcije, številčne omejitve, prisilna segmentacija in imobilizacija družbe, kakor jo narekuje logika prostora, prav tako pa diktatura obratovalnega časa (ti lokali se večinoma zapirajo že ob desetih zvečer, preostali ob polnoči; izjem praktično ni). Tako je zagotovljen lažji nadzor nad populacijo ter učinkovitejše obvladovanje in obračunavanje z njenimi posameznimi deli. Brž ko je populacija v razmerah in pod pogoji, ki jih sama niti ne določa niti nanje ne vpliva, kaj šele da bi jih obvladovala, prostorsko fragmentirana in so njeni posamezni deli prisilno lokalizirani, jih je mogoče tudi poljubno delokalizirati, preganjati in premeščati po prostoru oziroma brisati iz njega. In dejansko je mogoče napisati zgodovino prostorskega preganjanja alternativnokulturne populacije, ki se kaže kot izganjanje iz lokalov, v katere se je zatekla, ko so bili zaprti njeni prostori najprej v središču mesta in nato še na periferiji. Ti lokali so bili, če ni šlo drugače, preprosteje

(npr. z bojkotom strežnega osebja, klicanjem policije ipd.), zapirani in prenavljani, spremenjena je bila njihova namembnost, uvedeni so bili finančni in drugi restriktivni oziroma selektivni mehanizmi. Nezaželena populacija se je morala nenehno seliti, po vsaki selitvi je je bilo manj, bila je bolj razdrobljena in bolj ubita.

3. Brisani so bili simbolni prostori drugačnosti. Komunikacijskega prostora oziroma prostora družbene interakcije ni mogoče pojmovati samo v dobesednem fizičnem smislu. V Ljubljani mestne oblasti sistematično preganjajo pisanje graffitov in permanentno sterilizirajo mestne zidove. Pri tem vsebina zapisov po zidovih niti ni najpomembnejša: preprečuje in onemogoča se simbolno prisvajanje mestnega prostora. Vsak socialni izraz drugačnosti, vsaka njena sled v materialnosti mestnega prostora je konsekvntno izbrisana, uničena. Ta protikulturni barbarizem gre tako daleč, da so bili celo po vseh zakonih nalepljeni plakati za eno od alternativnokulturnih prireditvev en teden pred to prireditvijo prelepljeni z drugimi (kot po naključju so ti drugi plakati napovedovali neko vojaško športno prireditev); obvestila o kakem alternativnokulturnem ali alternativnosocialnem dogodku, ki so po mestu nalepljena na črno, so praviloma odstranjena, kar pa se ne godi nujno z vsemi na črno nalepljenimi obvestili.

4. Selektivno prepovedovanje javnega nastopanja: gre za specifično represivno prakso, ki se utemeljuje z močjo prepričanja, da sta ime in/ali imidž kake alternativnokulturne skupine takšna, da se ta ne more pojavljati v javnosti. Tudi v tem primeru gre za obupno brambo simbolnega statusa quo.

5. Alternativni javnosti je kar najbolj otežen ali povsem zaprt vstop v vladajočo, uradno javnost. Posebej budno se pazi, da v sredstvih množičnega obveščanja ne bi nastopila neposredno. Skrbi se za to, da se ne bi izrazila določena (drugačna) družbena realnost: zanjo v množičnih medijih ni prostora. Šele v zadnjem času se je začel položaj v tem pogledu nekoliko spreminjati na bolje, zlasti po zaslugi nekaterih mladinskih medijev, ki so si izbojevali relativno avtonomijo. Vendar je njihovo družbeno učinkovanje omejeno, predvsem pa ni nobenih pravnih jamstev za nadaljnji obstoj njihove odprtosti in neodvisnosti — hkrati z liberalizacijo množičnih medijev je bil sprejet zakon o javnem obveščanju, ki je restriktivnejši od prejšnjega.

6. Alternativne institucije so materialno zapostavljene: na eni strani ni trga, ki bi omogočal oziroma zahteval, da bi kulturne institucije delovale po zakonih ekonomske učinkovitosti, na drugi pa so paradržavne subvencije, ki jih alternativne institucije dobijo, nesorazmerno majhne v razmerju s količino in kakovostjo njihove produkcije. V takem položaju te institucije ne morejo ne živeti ne umreti; njihovo družbeno učinkovanje je tako omejeno, predvsem pa ne morejo ekspandirati v družbenem prostoru, kot bi omogočale njihove ustvarjalne kapacitete.

To socialno eksterminacijo (zlasti točko 6) dopolnjuje politična ekskomunikacija:

7. Alternativna scena — oziroma njeni interesi — ni zastopana na ravni političnih organizacij in forumov, ki odločajo o zadevah, ki so bistvenega pomena za njen obstoj in delovanje. „Smo preprosto brez besede oz. glasu na mestih, kjer se odloča o naši usodi,“ je zapisano v nekem dokumentu. In ker je v sistemu, kakršen je (tudi) jugoslovanski, vse, kar je, samo po politiki, je alternativna scena, ki nima svoje politične reprezentacije, v principu neeksistentna.

Povzemimo: Po neuspehu direktne akcije državnih represivnih aparatov je postala represija proti alternativni sceni posredna (manj oprijemljiva, skritejša, subtilnejša . . .). Usmerila se je proti družbenim prostorom drugačnosti. Akcije nove represije, ki so brisale družbene prostore drugačnosti in s tem drugačnost iz družbenega prostora,⁹ so bile, kot so ugotavljale sprotne analize, transparentno nepolitične, neplanske, anarhične. Razlogi, ki so jih navajali za zapiranje prostorov, so bili urbanistični, prometni, higienski, protipožarni, protipotresni, zvočnoizolacijski . . . Pobudniki in nosilci teh akcij so bili najprej in predvsem občani oziroma krajan: nastopali so bodisi kot anonimna „moral majority“, kot organizirana

socialna patologija, ki se boji AIDS-a, zahteva nočni mir, preganja scanje po vogalih, ne prenaša ljudi s dekonfekcijskim videzom in nestandardiziranim obnašanjem ipd.; nadalje kot hujskaški vox populi (npr. v pismih bralcev); in seveda kot samoupravno organizirane „množice“ v skupnostih stanovalcev, krajevnih skupnostih, lokalnih „družbenopolitičnih“ telesih — kot organizirana socialistična zavest ali narodova vest. Aktivisti tega prostorskega čiščenja so bile tudi delovne organizacije, njihovi samoupravni organi ali kar delavci, pa lastniki, upravitelji ali ustanovitelji prostorov itd. Niti enega prostora alternativne scene ni odvezala država. Likvidacija socialnih prostorov drugačnosti je bila uspeh spontanih akcij najnižjih organov ljudske oblasti, v katerih je država že podružbljena, delo bazične represije, terorizma „od spodaj“, dosežek neposredne demokracije.

III.

Nakazali smo, da je država z neposredno represijo skušala eliminirati nastajajočo mrežo novih družbenih gibanj in da je ta poskus spodletel zaradi družbenega odpora, ki ga lahko interpretiramo kot konstitucijo demokratične civilne družbe. Spodletel je zato, ker je ta civilna družba (a) prisilila državno represivno akcijo v zakonite okvire in jo tako zablokirala — ta represivna akcija je lahko potekala samo tako, da je kršila zakonitost; in (b) v javni razpravi vsilila državnim aparatom racionalen diskurz — represijo proti alternativni sceni so lahko utemeljevali samo z ideološkopolitičnimi blodnjami. Vendar bi bilo preveč preprosto in enostransko, če bi to novo konstelacijo sil slavili kot idejno in politično zmago alternativne družbene mreže oziroma, širše in bolj pretenciozno rečeno, civilne družbe. Predmet spora je namreč ostal, še več — postal je večji in močnejši, volja, da se ga obvlada in odstrani, pa tudi. In na tej točki se je zgodil zelo kompleksen in sila pomemben preobrat: država se ni samo odpovedala represiji, da bi posegla po drugih sredstvih za omejevanje in zatiranje alternativnokulturne družbene mreže, marveč se je odpovedala kar temu omejevanju in zatiranju.

To, kar se je zgodilo, lahko poskušamo razložiti s pomočjo dveh znanih marksističnih formul: 1. Država (beremo v *Kapitalu*) je koncentrirano nasilje družbe — zdaj je bilo to nasilje dekoncentrirano, razpršeno in vrnjeno družbi. 2. Država je del svojih kompetenc prenesla na družbo in — v tej zadevi — po vseh pravilih znanstvenega socializma odmrila. Ta punktualna dosega ideala svobodne socialistične družbe je proizvedla idealno represijo. Ko je civilna družba zaustavila državno represijo proti alternativni sceni, je bila nadaljnja represija preložena na civilno družbo. Spopad med civilno družbo in državo je bil presežen tisti trenutek, ko se je civilna družba konstituirala in državo prisilila k zakonitosti in racionalnosti. Ko je bila dosežena — v danem primeru seveda — zakonitost in racionalnost državnega delovanja (se pravi, ko je civilna družba približala državo njenemu pojmu), spopad med civilno družbo in državo ni bil več potreben. Natančneje: civilni družbi ni bil potreben, državi pa je bil onemogočen. Spopad med civilno družbo in državo je bil premeščen v civilno družbo. Civilna družba je ponotranjila prej državno represijo, vzela jo je, kot svojo usodo, v svoje roke. Zdaj državi ni bil potreben spopad s civilno družbo; civilna družba je sama začela obračunavati z lastnimi demokratičnimi potenciali. Spopad med civilno družbo in državo se je prestrukturiral v spopad med nedemokratično in demokratično civilno družbo.

Ni šlo le za to, da bi bila država spoznala, kje so njene šibke točke, kje je nemočna. Šlo je še za vse kaj drugega: samoupravna družba je spoznala, kje je država njena šibka točka. Država je zavezana zakonom (zato tudi ni totalitarne države), vklepa jo ustava, vežejo jo mednarodne konvencije in sporazumi. Seveda lahko vse te zakone in konvencije krši — ni je države, ki jih ne bi. Pa vendar gre v vseh teh primerih prav za kršitve zakonov. Zato je mogoče vedeti, da se zakon krši, in se temu, vsaj načelno, upirati, se postaviti v bran: zakon, ki se ga krši, je vedno tudi meja, zavora kršitve, celo kršitev zakona je zavezana zakonu.

Tudi v primeru, ki ga analiziramo, je bilo mogoče dokaj natanko pokazati in dokazati, kje državno omejevanje in zatiranje alternativne scene in gibanj ni bilo zakonito ali je bilo protizakonito. Samoupravna družba, civilna družba, ki je vzela nase državno represijo, pa si zakone sama kroji; in kolikor bolj postavlja te svoje zakone, toliko manj jim je zavezana. Zatiranje alternativne scene, ki ga je vzela v svoje roke samoupravna družba, ni bilo nikdar nezakonito oziroma protizakonito; vse in vselej se je odvijalo po pravilih, ki so bila v veljavi ali pa, po potrebi pač, uveljavljena. Družbeno zatiranje alternativne scene je hudo ogrozilo minimalne garancije negativne, juridične svobode¹⁰ (kar je logično, ker je država odmrta), nikdar pa ni bilo proti svobodi – namreč svobodi instanc družbene moči in gospostva, da brez meja in pregrad delujejo po svoji volji (in pameti, če jo imajo). Dejansko so bile kršene temeljne civilne pravice, „v resnici“ pa niso bile kršene, ker je družba pač uresničevala svojo pravico, da ureja zadeve skladno s svojimi vsakokratnimi smotri in načeli. Stanje idealne represije je tisto, v katerem kršitev temeljnih civilnih pravic ni kršitev pravic, ampak je samo najvišja, sveta pravica; v katerem dušenje svoboščin ni nesvoboda, ampak je, nasprotno, višja svoboda.

IV.

Ta zgodba nam je pokazala, kako se je država na določeni časovni in prostorski točki umaknila iz represivne dejavnosti in kako se je represija podružbila, natančneje, kako je civilna družba punktualno odpravila državo, da bi uspešneje zatirala svoje demokratične potenciale. Če od interpretacije konkretne analize preidemo k spekulaciji, lahko poskušamo problematizirati tezo, po kateri civilna družba nasprotuje državnemu totalitarizmu.

Kolakowski, npr., je razvil model, ki prikazuje totalitarizem kot „družbo, prikrajšano za kakršnokoli družbeno samoobrambo“; ker pa je, kot dokazuje, tak totalitarizem „le tendenca, nabita z notranjimi nasprotji“, ji je mogoče postaviti nasproti – kot drugo tendenco – samoobrambo družbe.¹¹ Feher, Hellerjeva in Markus pa so opisali totalitarizem kot „politično družbo“, ki nastane, če se podredi in uniči civilno družbo.¹² Opisani slovenski primer pa kaže na nevarnost totalitarizma „od spodaj“. V nasprotju s teorijami totalitarizma, ki so po definiciji teorije državnega totalitarizma,¹³ nam pokaže totalitarizem, ki ga poraja družba: totalitarizem, s katerim se družba ne brani pred državo, ampak pred lastno demokratizacijo; totalitarizem, ki nastane z afirmacijo civilne družbe; totalitarizem, ki nastopi, ko je odpravljena prisila „od zgoraj“, ko prisila postane neposredno demokratična. Menim, da gre pri tem več kot le za izjemo, ki potrjuje pravilo, da gre za razkritje načela, ki utegne ovreči pravilo.

Kolikor je ideji države imanenten pojem zakona (zakonitosti) – in kolikor tega pojma ni mogoče vrniti pod raven, ki jo je postavila klasična liberalna demokratična teorija, se pravi niti anulirati določila, po katerem mora biti zakon obči in veljaven za vse – državnega totalitarizma ne more biti. Govorimo lahko o državnih diktaturah, ki so bolj ali manj totalne, ne pa o totalitarni državi. Totalitarizem je namreč ureditev, kjer „ni nobenih zakonov“: „totalitarizem‘ je prav paradoks brezzakonitosti, kjer zakon, kljub temu, da ga ni, vseeno kršimo“.¹⁴ Pogoji možnosti totalitarizma je odprava države. Civilna družba nima instance, ki bi omogočala spostavitev in delovanje univerzalnih zakonov, absolutizacija civilne družbe bi bila zato eliminacija zakonitosti. Totalitarizem bi bil torej mogoč le kot družbeni totalitarizem, totalitarizem absolutne civilne družbe. Če je „totalitarna država“ *contradictio in adjecto*, je „totalitarizem od spodaj“ pleonazem.

Vrnimo se na začetek: če naj bo odprta možnost demokratizacije (ali, če smo prevzetni, demokracije), je treba ohranjati antagonističnost civilne družbe; nasprotovati diskriminacijski logiki sistemskega prilaščanja civilne družbe, ki v zadnji instanci odstrani tiste elemente oziroma momente civilne družbe, ki so s sistemom (torej tudi z državo) v antagonističnem razmerju; in afirmirati tisti moment antagonizma v

civilnodružbeni seriji ekvivalenc, ki ga predstavlja pravna država. Se pravi: da bi omejevali državno samovoljo in diktatorski ekspanzionizem ter militaristično patologizacijo¹⁵ države, na drugi strani pa preprečevali družbeni totalitarizem, je treba vztrajati tako pri zunanosti civilne družbe glede na državo kot pri momentu države v njeni notranjosti.

OPOMBE:

¹ To skico opiram na kategorialni aparat Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe v: *Hegemonija in socialistična demokracija*, Ljubljana 1987.

² Prim.: Alain Touraine, *L'après socialisme*, Paris 1980, str. 193 sq.

³ Slavoj Žižek, „Smeri razvoja. Zakaj ni vredno pisati o Agrokomercu“, *Mladina*, št. 29, 4. september 1987, str. 7.

⁴ Faktografsko gradivo, na katero se opiram, je zbrano v zborniku *Punk pod Slovenci*, ur. Nela Malečkar in Tomaž Mastnak, Ljubljana 1984. Novejše reference v mojem članku (ki ga, hočeš nočeš, deloma povzemam): „Machen wir uns diese Stadt wieder rein“, *Mladina*, št. 30, 26. september 1986.

⁵ Za pojme, ki jih uporabljam, gl. zlasti: Alberto Melucci, „Simbolni izziv sodobnih gibanj“, in Paolo R. Donati, „Organizacija med gibanjem in institucijo“, oboje v: *Problemi*, št. 1/1987; tudi: Alain Touraine, *Sociologija društvenih pokreta*, Beograd 1983, in Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/M 1981.

⁶ Gregor Tomc, „Spori in spopadi druge Slovenije“, v: *Punk pod Slovenci*, op. cit.

⁷ Različne ravni uporabe pojma civilne družbe povzemam po: John Keane, „Introduction“, v zborniku: *The Rediscovery of Civil Society*, v tisku (London 1988); pojem antipolitike po: György Konrad, *Antipolitik*, Frankfurt/M 1985.

⁸ Pri teh pojmihi se opiram na: Franz Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe 1957.

⁹ Nekatere interpretacije so skušale to novo represivno politiko razložiti kot segregacijo in getoizacijo alternativnokulturne populacije. Menim, da bi bilo mogoče, pogojno, govoriti o segregiranosti in getoiziranosti alternativne kulture pred to novo politiko, poslej pa gre za nekaj povsem drugega. Predvsem ne za izražanje socialne distance v prostoru, marveč za brisanje socialne distance iz prostora. Ne za prostorsko omejevanje določene socialne skupine, temveč za njeno prostorsko eksterminacijo. Ne za socialno kompozicijo prostora v tem smislu, da bi bil določeni socialni grupaciji odmerjen kak še tako deprivilegiran prostor, marveč za to, da se to grupaciji deprivira socialnega prostora in jo tako dekomponira. Ne gre za segregacijo prostora, temveč za čiščenje; ne za getoizacijo, ampak za sanacijo, ki jo konstituira brisanje in izgon iz prostora. — Pojem segregacije povzemam po: Manuel Castels, *La question urbaine*, Paris 1977.

¹⁰ Gl.: Neumann, op. cit.

¹¹ Gl.: Andrew Arato, „Civilna družba proti državi: Poljska 1980–81“, v: *Socialistična civilna družba?*, ur. Tomaž Mastnak, Ljubljana 1985, str. 159.

¹² Ferenc Feher, Agnes Heller, György Markus, *Diktatura nad potrebama*, Beograd 1986.

¹³ Kako se „totalitaristični model“ razlage „socialističnih družb“ postopoma umika drugim interpretacijam, je zgoščeno prikazal Jovan Teokarević v spremni besedi k Feher, Heller, Markus, op. cit.: „Antropološki radikalizam — politički realizam“, str. 425 sq.

¹⁴ Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana 1987, str. 218.

¹⁵ Gl.: Ekkehart Krippendorff, *Staat und Krieg*, Frankfurt/M 1985.